

FERİDÜDDİN ATTÂR

Tam adı Ebû Hâmid Ferîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm-i Nisâbüri 'dir. (1142-1145) yılları arasında Nişabur'da dünyaya geldi. 1221 yılında Nişabur'da öldü. Eczacılık ve tıp ile meşgul olduğu için "Attâr" lakabını aldı ve bu lakapla meşhur oldu. Klasik nazım türlerinin pek çoğunu kullandığı tasavvufî şiirlerini Farsça kaleme aldı. Başlıca eserleri şunlardır: *İlâhînâme*, *Esrâr-nâme*, *Musibet-nâme*, *Hüsrevnâme*, *Muh-târ-nâme*, *Mantku't-tayr*, *Divân*, *Tezkiretül-evliyâ*.

Kapı Yayınları 630
Edebiyat 258

İLÂHÎNÂME

Ferîdüddin Attâr

Çeviri: Mehmet Ali Özkan

1. Basım: Nisan 2019

ISBN: 978-975-2448-87-2

Sertifika No: 10905

Editör: Süleyman Sertkaya

Kapak Tasarımı: Füsun Turcan Elmasoğlu

Sayfa Tasarımı: Mürüvet Durna

© 2019; bu kitabın yayın hakları Kapı Yayınları'na aittir.

Kapı Yayınları

Ticarethane Sokak No: 15 Cağaloğlu/İstanbul

Tel: (212) 513 34 20-21 Faks: (212) 512 33 76

e-posta: bilgi@kapiyayinlari.com

www.kapiyayinlari.com

Baskı ve Cilt

Melisa Matbaacılık

Matbaa Sertifika No: 12088

Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa/İstanbul

Tel: (212) 674 97 23 Faks: (212) 674 97 29

Genel Dağıtım

Alfa Basım Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Ticarethane Sokak No: 15 Cağaloğlu/İstanbul

Tel: (212) 511 53 03 Faks: (212) 519 33 00

Kapı Yayınları, Alfa Yayın Grubu'nun tescilli markasıdır.

Ferîdüddin Attâr

İLÂHÎNÂME

Farsça Aslından Çeviren
Mehmet Ali Özkan

ÖLÜMSÜZ KLASİKLER

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	7
İLÂHÎNÂME	15
GİRİZGÂH	17
KİTABA GİRİŞ	37
AŞK VE ŞEHVET	41
ÂŞIKLARIN HÂLİ	57
KÖTÜ AHLAKTAN KURTULMAK	71
KENDİNİ ARAYANLAR	85
SİHRE DAİR	101
HEVÂ VE HEVES YOLU	117
AŞKIN ÜSTÜNLÜĞÜ	131
BÜYÜNÜN SIRRI	149
ACİZLİĞE DAİR	165
HER ŞEYİN O'NDAN OLDUĞUNU BİLMEK	183
MAKAM VE MEVKİ ÜZERİNE	201
HİÇLİĞİ BİLMEK	219
ÂB-I HAYATA DAİR	235

UZUN BİR SEFER	255
YOKSULLUK VE PADİŞAHLIK	285
FÂNİDEN EBEDİYETE	299
İMAN İLE KÜFÜR	311
MÜLK VE TAHT HEVESİ	327
İTAAT VE SUSMAYA DAİR	345
RIZA VE SABIR	361
AŞK HÂLİ	377
HİÇLİKLE GELEN VARLIK	399
KİTABIN BİTİMİ	413

tamadres.com

SUNUŞ

Ferîdüddin Attâr'ın Hayatı

Ferîdüddin Attâr günümüze ulaşan sınırlı bilgilere göre Horasan Selçuklularının son zamanlarında, 537-540 (1142-1145) yılları arasında Horasan'ın dört önemli şehrinden biri olan Nişâbur'un bir köyünde dünyaya geldi. Babasının da mesleği olan eczacılık ve tıp ile meşgul olduğu için Attâr lakabını aldı ve bu lakapla meşhur oldu. Çocukluk ve gençlik devresi hakkında fazla bilgi bulunmayan Attâr'ın eserlerinden gençliğinde attarlıkla uğraştığı, ilim tahsil ettiği, tasavvufi bilgiler edindiği ve çeşitli şeyhlere hizmet ettiği anlaşılmaktadır. Kendisi, peygamberler ve veliler hakkında birçok kitap okuduğunu ve otuz dokuz yıl boyunca tasavvuf-la ilgili şiirleri ve hikâyeleri topladığını söyler. Anne ve babasını gençliğinde kaybeden Attâr'ın ailesi ve yakın çevresi hakkında fazla bilgi yoktur. *Muhtarnâme* isimli eserinde yer alan iki rubâisinden otuz iki yaşındaki bir oğlunu kaybettiği, dolayısıyla evlenmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakların verdiği bilgilerden ve bazı şiirlerinden anlaşıldığına göre, Attâr küçük yaştan itibaren ve özellikle kendisini tasavvufa verdikten sonra birçok seyahatlerde bulundu. Irak, Şam, Mısır, Mekke, Medine, Hindistan ve Türkistan'a yaptığı bu seyahatlerden sonra doğduğu şehir olan Nişâbur'a geri döndü ve orada inzivaya çekildi. Uzun yıllar

devam eden bu inziva hayatı esir düşmesiyle son buldu. İşgal edilen Nişabur'da bir Moğol askerinin eline esir düşen Attâr kendisini bu zalimlerin elinden kurtarmak isteyen kimselerin verdiği değerli eşya ve paraları kabul etmemiş; lakin sonunda bir çuval saman karşılığında onu kurtarmak isteyen birinin bu önerisini duyunca, "İşte gerçek değerimi buldum" diyerek razı olmuştur. Bu duruma sinirlenen Moğol askeri onun mübarek başına kılıcını vurmuş ve Ferîdüddin Attâr'ı oracıkta şehit etmiştir. Kabr-i şerifi bugün İran topraklarında bulunan Nişâbur'un Bezirgânlar kasabasında. Türbesi hicri 891 yılında Ali Şîr Nevâî tarafından tekrar imar edilmiştir.

Attâr'ın tasavvuf terbiyesini kimden aldığı, irade hırkasını giyip giymediği kesin olarak bilinmemektedir. Babasının da şeyhi olduğu rivayet edilen Kutbûddin Haydar, Rükneddin-i Ekâf ve Mecdüddin el-Bağdâdî'nin müridi olduğu şüphelidir. *Esrârname*'sinin önsözünde aşırı derecede övdüğü Ebû Saîd-i Ebû'l Hayr'a (ö. 440/1049) manen intisap ettiğini, sahip olduğu her devleti onun ruhaniyetinden aldığını, kendisini terbiye eden kişinin bu zat olduğunu söyler ve dolayısıyla "üveysi" olduğuna işaret eder. Eserlerinden, devrindeki birçok mutasavvıf ve şeyhle tanıştığı, onlarla dostluk kurup eserlerini okuyarak kendisini tasavvuf merhalelerini aşmaya hazırladığı, bu gayretler sonunda irşad makamına ulaştığı anlaşılmaktadır. Attâr tasavvuf erbabının sırlarını öğrenip makam ve hâllerini incelemekle yetinmemiş, tasavvufu benimseyip içine girmiş ve seyr ü süluk ile meşgul olmuş, kendisinden sonra yaşayan pek çok İranlı mutasavvıf-şair ve edibe önderlik etmiştir. Bunlar arasında Mevlâna, Mahmud-ı Sebüsteri, Sa'di, Hâfız ve Molla Câmî sayılabilir. Özellikle Mevlâna'nın Attâr'ı âşıkların önderi sayması, tasavvuf yolunda kendisini küçük, onu büyük görmesi, eserlerinden büyük ölçüde faydalanması, hatta onu "ruh", Senâi'yi de ru-

hun iki gözü olarak kabul etmesi Hallâc'daki nurun Attâr'ın ruhunda tecelli ettiğini ve Hallâc'ın ona mürebbi olduğunu söylemesi şüphesiz bir sebebe dayanmalıdır. Kendisine ait olduğu kesin olarak bilinen eserlerinde Attâr, ehl-i beyte hürmet ve sevgide kusuru bulunmayan, müsamahalı ve taassuba karşı bir Sünnî'dir.

Edebi Kişiliği

Attâr klasik nazım şekillerinin pek çoğunu kullanmış ama daha çok mesnevi ve gazelde başarı sağlamıştır. Orijinal ve yer yer aşkla dolu rubâiler yazmışsa da bu türde Hayyâm derecesine ulaşamamıştır. Kasideleri na't, öğüt ve tasavvufun ana meseleleri hakkındadır ve bunlar Gazneliler devrinin büyük kaside üstatları Unsurî, Ferruhî ve Minûchehrî'ninkiler kadar güzel, ahenkli akıcı ve olgun değildir. Buna rağmen dini ve ahlaki kasidelerde sadece Senâî ve Nâsır-ı Hüsrevî geçememiştir. Attâr'ın ustalığı tasavvufî gazellerinde aranmalıdır. O, bu nazım şeklinde kendisinden sonra gelen şairlerin örnek aldığı biri olmuştur. Gazel ve mesnevilerinde Senâî dâhil bütün seleflerini geride bırakmıştır. Onu bu konuda yalnız birkaç istisna ile Hazreti Mevlâna aşabilmiştir. Hazreti Mevlâna ise Attâr'ın küçükken *Esrarnâme*'sini hediye ettiği çocuktur. Tasavvufu bu şekilde tanıyan Mevlâna *Esrarnâme*'yi boynuna asarak gezmiştir. Attâr'ın gazelleri tasavvuf zevkini, özellikle vahdet-i vücud telakkisini, ilâhî yolculuk için gerekli kabul ettiği aşkı ve âşıklığı dile getirir. Attâr, gazelleri için uygun ve gönle hoş gelen vezinler bulmuştur. *Divân*'ında yer alan şiirlerinin büyük bir kısmı rediflidir. Şiirlerinin çoğunluğunu oluşturan mesnevilerin hepsi tasavvufu ilgilidir. Bu nazım şeklindeki eserlerine bakarak onun doğuştan bir mesneviçi olduğu kabul edilebilir. Mesnevilerinde şiire ve edebî sanatlara hâkim üstün bir

hikâyeci olarak görünür. Tasavvufi bir meseleyi ele alırken temsillere başvurması, çerçeve hikâyeler içinde açık ve anlaşılır bir plana göre iç içe daha küçük hikâyeler anlatarak konuyu daha anlaşılır bir hâle getirmesi ve böylece manaları ana hikâye ile birleştirmede büyük bir ustalık göstermesi ona has bir özelliktir. Mevlâna, Attâr'dan aldığı bu anlatım tarzını kendi yeteneklerini de koyarak bazı yönlerde geliştirmiştir.

Selefleri gibi Horasan üslubunda şiir söyleyen Attâr'ın dili akıcı ve süslemeden uzaktır. Şiirleri aşk ve iştihakı dile getirir. Güç ve anlaşılmaz tarafı azdır. Kelimeler genellikle bilinen anlamlarıyla kullanılmıştır. Eserlerinin hemen hepsini tasavvufi konuları açıklamak için yazmış, bu yolda zaman zaman lafız fesahatini mana uğruna feda etmiştir. Bu tasavvufî şevk içinde şairliğin bazı kural ve geleneklerini terk etmiş, mesela ömrünün sonuna kadar hiçbir makam ve rütbe sahibini övmemiştir. Aşk ateşi ve heyecanı bütün şiirlerinde ve özellikle divanında, onu okuyan her gönül sahibinin derhâl alevleneceği ölçüde hissedilir. Kasidelerinde özellikle dünyanın geçiciliği üzerinde durarak insanoğlunun uyarılması gerektiğini dile getirir. Şiirlerinin hepsinde insana ömrünü nasıl geçireceği konusunda etkili hatırlatmalar da bulunarak nasihatler verir.

Eserleri

Attâr, nazım ve nesirde önemli eserler meydana getirmiştir. Manzum eserlerinin 100.000 beyit civarında olduğu söylenmektedir. Eserlerinde hikâye anlatımına en çok yer veren şair olarak bilinir. Söz konusu hikâyelerin büyük kısmı, sûfî vâizlerin anlattıkları dokunaklı hikâyelerin nazmedilmiş şeklidir. Nitekim eserlerinde Ahmed el-Gazâlî'nin vaazlarında anlattığı hikâyelerin hepsine rastlandı-

ğı gibi İbn Sinâ, Ebû Saîd-i Ebü'l Hayr, Sühreverdi el-Maktûl, Muhammed el-Gazzâlî ve başkalarının bu tür hikâyelerinden de faydalanmıştır. Onun faydalandığı bu hikâyelerden bazısının kaynağının eski Yunan'a kadar vardığı da bilinmektedir. H. Ritter, Attâr'ın eserlerinde en az üç farklı üslubun müşahede edilmesini, hayatı boyunca İran şairlerinde çok ender görülen ruhî değişimler geçirmesine bağlarken Saîd-i Nefîsî, Zerrînkûb ve Bediüzzaman Firûzanfer bu üslup farkının gerçekte ona ait olmayan eserlerin ona isnat edilmesinden kaynaklandığını, kendisinin olduğu kesin olarak bilinen eserlerinde üslubun tek ve mükemmel olduğunu ispata çalışırlar. Bu araştırmacılara göre Attâr'ın günümüze kadar gelen ve onun olduğunda şüphe bulunmayan yedisi manzum, biri mensur sekiz eseri vardır.

1. İlâhînâme: 6500 beyitlik bir mesnevidir. Çerçeve hikâye, bir hükümdarın altı oğluna dünyada en çok arzu edip elde etmek istedikleri şeyleri sorması, onların da sırasıyla cevap vermeleridir. Her biri insanın ihtiraslarından birini temsil eden arzular etrafında gelişen hikâyede baba bunların manasızlığını gösterir. Bu eser aynı zamanda Hz. Mevlâna'nın *Mesnevî*'yi yazarken en çok istifade ettiği kaynaklardan biridir.

2. Esrâr-nâme: Attâr'ın ilk tasavvufi mesnevisidir. Yirmi altı bölüme ayrılan eser küçük hikâyelerden meydana gelir. Çerçeve hikâye yoktur. Hz. Mevlâna'nın etkilendiği ilk eserlerden biridir.

3. Musîbet-nâme: 5740 beyitlik bir mesnevi olup "Cevâb-nâme" adıyla da bilinir. Attâr'ın tasavvufî görüşlerini ve fikri dünyasını en düzenli şekilde aksettiren mesnevisidir. Kırk bölüme ayrılan eserde sâlikin önce melekler arasında ve öteki dünyada, sonra da bu âlemde dolaşması, peygamberlere başvurması, daha sonra duygu, hayal ve akıl ile ruha giderek bunlara Allah'ı sorması, neticede Allah'ı kendi içinde bulma-

sı hikâye edilmiştir. Bu mesnevi N. Visal tarafından yayımlanmıştır (Tahran 1338/1959).

4. Hüsrevnâme: “Gül ü Hüsrev” veya “Gül ü Hürmüz” de denen bu eser, Attâr’ın tasavvufî olmayan tek mesnevisidir. Bu mesnevide Rum kayserinin gayri meşrû oğlu Hüsrev ile Hûzistan şahının kızı Gül’ün aşk maceraları anlatılır. Bu aşk hikâyesi, hakkında hiçbir bilgi bulunmayan Bedr-i Ahvâzî adlı bir kimse tarafından mensur olarak yazılmış, daha sonra Attâr aynı konuyu bu eserden nazma çekmiştir. Aşk macerasının Ahvaz’da geçmesi sebebiyle mesnevideki çerçeve hikâye o yöredeki mahallî menkıbeler üzerine kurulmuştur. Bu mesnevinin eski ve yeni olmak üzere iki versiyonu vardır. Eski olanı Attâr’ın meşhur tasavvufî mesnevisi *Mantıku’t-tayr*’ın nazmedilişinden yani 1187’den önce kaleme alınmıştır ve yenisine göre çok daha uzundur. Özet şeklindeki yeni versiyon ise çok daha sonra nazmedilmiştir.

5. Muhtârname: Attâr’ın 5000’i aşkın rubaîsinden seçerek konularına göre elli bölümde tertip ettiği bir rubaîler mecmuasıdır. Mecmuanın ilk üç bölümü tevhid, na’t ve ashabın menâkıbına dairdir; 4-9. bölümlerde, önemli tasavvufî mazmunlar üzerinde durulur; 10-29. bölümlerde mânevî ve ahlâkî konular işlenir; 30-49. bölümlerde aşk ve aşkın tecellileriyle sevgilinin vasıfları incelenir; bu arada 44. bölümde kalenderiyâta bir parça yer verilir ve son bölümde ise şairin şahsi temennisi dile getirilir.

6. Mantıku’t-Tayr: “Makâmât-ı Tuyûr”, “Makâlâtü’t tuyûr” ve “Tuyûrnâme” adlarıyla da anılan ve 1187’de kaleme alınan bu eser, temsîlî bir şekilde vahdet-i vücûd inancını anlatan bir mesnevidir. Bu mesnevideki kuşlar sâlikleri temsil eder. Hüdhüd kılavuz yani mürşiddir. Sîmurg (Anka) Allah’ın zuhûr ve taayyünüdür.

7. *Divân*: Mesnevilerindeki tasavvufi fikirleri lirik bir tarzda ifade ettiği eserdir. 10.000 beyitlik divanın henüz ilmî bir neşri yapılmamıştır.

8. *Tezkiretü'l-evliyâ*: Büyük sûfilerin hâl tercümelerinden bahseden ve bazı sözlerini nakleden mensur bir eserdir. Attâr'ın çok tanınmış ve birçok dile çevrilmiş olan bu eserinin sonradan istinsah edilen bazı nüshalarına yirmi beş sûfinin hâl tercümesi daha eklenmiştir. *Tezkiretü'l-evliyâ*, ilk olarak Aydınoğlu Mehmed Bey zamanında adı bilinmeyen bir kişi tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Eserin en tanınmış tercümesi ise Sinan Paşa'ya aittir. *Tezkiretü'l-evliyâ*'ın son tercümesi Süleyman Uludağ tarafından yapılmıştır (İstanbul 1984). Bu sekiz eserle kendisi tarafından imha edilen *Cevâ-hirnâme* ve *Şerhü'l-kalb* mesnevilerinin adları *Hüsrevnâme* ve *Muhtârname*'nin önsözlerinde zikredilmiştir.

tamadres.com

Hız. Muhammed'in miraca çıkışı. Seyyid Lokman, *Zübdetü't-tevârih*, 1583, Dublin Chester Beatty Kütüphanesi.

İLÂHÎNÂME

tamadris.com

GİRİZGÂH

Yedi kat göğü yaratan ve insanı bir avuç topraktan meydana getiren Allah'ın adıyla...

Yüce Allah'ın zâtının zevali yoktur; akıl O'nun zâtını anlamakta dilsizdir. Yerleri ve gökleri meydana getiren O'dur; ten ve can O'nun emriyle varlık bulmuştur. Ay ve güneş O'nun varlığının nurudur. Yüksek gök, alçak zemin O'nun keremiyle vardır.

Canlar O'nu övmeye şaşkına dönmüş, akılın hayret parmağı dişlerinde kalmıştır. O'nun ölümsüz sıfatlarını kimse bilemez. Hangi şekilde övülürse övülsün, söylenen her vasıftan yücedir. İki âlem de O'nun kemiyetsiz, keyfiyetsiz kudretini gösterir. Canlarda O'nun zikri geçer. Zâtının aslından kimsenin haberi yoktur. O'na kavuşma arzusundan başka bir arzu mevcut değildir.

Her şey O'nu talep eder. Her şey, O'nun gizinden yaratılmıştır. Âlem, O'nun zâtının nuruyla bezenmiştir. Sıfatlar her daim O'nun zâtıyla aydınlanmaktadır. Her şeyi bir avuç topraktan yaratan, dumandan bir pergele benzeyen gökleri süsleyen O'dur. Âdem; O'nun sanatlı yaratışıyla topraktan belirmiş, O'ndan her an yüz cevap işitmiş ve O'nun ilmiyle âlemde sır sahibi olmuştur. Yüce Allah Âdem'in gözüne görünmüştür.